А. Буйських, Й. Форнасьє, О. Кузьміщев, О. Сінельніков

ДОСЛІДЖЕННЯ ОЛЬВІЙСЬКОГО ПЕРЕДМІСТЯ

Продовження досліджень ольвійського передмістя відбувалось відповідно до спільного українсько-німецького мультилисциплінарного проєкту (партнер — Гете-університет, Франкфурт-на-Майні). Польові роботи тривали з 27 липня по 28 серпня 2020 р. і проводилися силами студентів Харківської державної академії культури, Бердянського археологічного товариства «Ольвія-Арго» і волонтерів.

У звітному році дослідження продовжувалися у південній частині передмістя, на ділянці «П 2» (розкрита площа 25 м^2). Метою робіт на цій ділянці від 2018 р. стала перевірка даних геофізичної розвідки, якою у цьому місці було виявлено аномалію круглої форми. Розкопками 2019 р. на місці аномалії виявлено і частково досліджено велику заглиблену структуру, розкриття якої завершилося у 2020 р.

Припущення минулого року про те, що цей об'єкт міг бути землянкою, не підтвердилося, більш доречним здається використання терміну «заглиблення». Воно мало круглу в плані форми, верхівка котловану виявлена на глибині 1,15 м від рівня сучасної денної поверхні, діаметром по верхньому контуру 3,70 м. Заглиблення вирізане в материковому ґрунті, розширюючись до плаского дна, розмірами: 4,92 м (північ—південь) × 4,95 м (захід—схід); його глибина склала 2,95 м.

Стратиграфію нашарувань заповнення котловану вдалося дослідити докладно, склад нашарувань та їх потужність викликає інтерес тим, що вони були здійснені не випадково, а спеціально. Ґрунт заповнення дослідженої в цьому році нижній частини заглиблення неоднорідний і складався з різних за щільністю і кольором нашарувань. На глибині 1,50—1,80 м по центру заповнення він пухкий, дрібнодисперсної структури, на вигляд темного жовтого кольору з золистими домішками. Вздовж окружності і в південній частині ґрунт спочатку мав щільнішу структуру, грудкуватий, нижче став більш насиченим золою. Найбільшу насиченість материковою жовтою глиною ґрунт дістав у південній половині ями, а найглибша частина розташована навколо північного борта, де його товщина складала 0,35 м.

У південній половині заглиблення світлий щільний ґрунт лежав на горизонтальній зольній поверхні і знімався цільними частинами, тому можна припустити, що це могло бути спеціально утворене трамбування. Але відзначимо, що пухкий золистий шар в багатьох місцях перекривався світлими жовтоглиняними прошарками і вони, у свою чергу, іноді містили лінзи золистого ґрунту. Абсолютна більшість знахідок походила з золистих шарів заповнення.

У північній частині заповнення були знайдені уламки сирцевих блоків і цеглин, але їх набагато менше, ніж було виявлено у її верхній частині минулого року. Знахідки за категоріями були розподілені нерівномірно. Більшість великих фрагментів амфор знайдено в південній половині заглиблення, а найбільша частина уламків тонкостінного посуду — в північній.

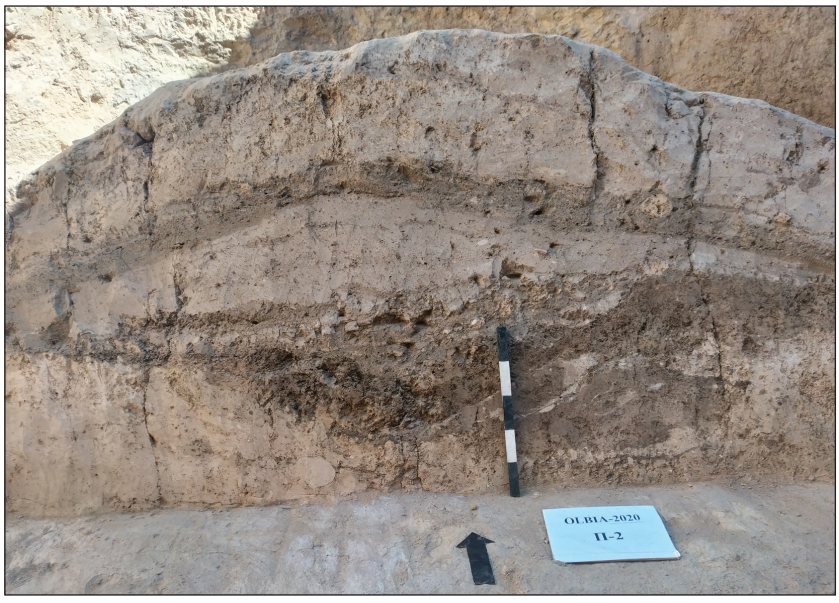

Рис. 1. Стратиграфічний розріз конуса заповнення ями на ділянці «П 2» по її центру, вигляд з півдня

Рис. 2. Заглиблення на ділянці «П 2» після розчищення його заповнення; на півночі — частина сирцевого трамбування, вигляд з заходу

На глибині 1,85 м по центру ями було відкрито майже повний скелет вівці або кози, який знаходився на щільному, висохлому, вкритому дуже глибокими тріщинами (середня глибина 0,50 м), темному жовтоглиняному ґрунті. Цей шар утворював конус, якій рівномірно знижувався до окружності заглиблення (рис. 1). Глибина зниження від центру конусу до бортів заглиблення становила 0,40—0,45 м. Тріщини утворені, найімовірніше, тим, що засип заглиблення на цьому рівні довго перебував під відкритим небом і через перепад температур та опадів ґрунт потріскався і затвердів. Він був розташований рівномірно по ямі і знімався окремими шматками, його товщина становила 0,10—0,15 м.

Відзначимо, що, нижче цього шару, залягав тонкий прошарок майже повністю насичений білими домішками і волокнами, які зазвичай залишаються від розкладання органічної сполуки. Можливо вони залишилися від трави, яка була засипана ґрунтом зверху. Також відмітимо, що на цьому рівні немає слідів горіння, як це зазвичай було у верхній частині заповнення.

Вздовж окружності заглиблення стратиграфічна ситуація інша. Зверху над підсохлим шаром знаходився дуже щільний темний жовтоглиняний ґрунт, з жовтоглинистими лінзами, глибиною 0,30—0,35 м. Більшість знахідок, особливо фрагментів тонкостінної кераміки походила саме з нього. Можливо, така щільність пов'язана з регулярними затіками дощової води, що накопичувалась біля бортів.

Нижче підсохлого ґрунту, який утворював конус, було виявлено світле жовтоглиняне трамбування майже без знахідок, воно ширше у центрі (0,20 м) і вужче біля західного і східного борту заглиблення (0,12 м). Нижче був тонкий прошарок золистого ґрунту (0,10 м). Він зафіксований здебільшого у центрі заповнення. З відстані 0,80 м до західного борту заглиблення і 1,20 м до східного, цей прошарок відсутній. Далі знаходився шар дуже пухкого, зольного дрібнодисперсного ґрунту, який був скинутий до центру заглиблення. Його глибина в центрі — 0,33 м, далі до бортів глибина зменшується. Нижче у центрі розташований темний жовтоглинистий ґрунт з великою кількістю домішок, глибиною 0,17 м, насичений стулками раковин мідій, і глибше, тільки по центру, знаходився коричневоглиняний ґрунт, товщиною 25 см, який не містив матеріалів.

Далі до самого дна споруди було насипано шар абсолютно стерильного трамбування з материкового ґрунту. По центру його товщина становила 0,10 м, біля бортів вона збільшувалася до 0,42 м вздовж східного і 0,45 м — вздовж західного борту. Нижче трамбування виявлено пласке дно, повністю вкрите шаром золи з невеликою кількістю дуже дрібного вугілля. У центрі ями цей шар був більший, по краях тоншіший. Відзначимо також, що шаром сірого, зольного ґрунту були вкриті стінки котловану, особливо в його нижній частині. Глибина від верху конусу до дна заглиблення становила 1,28 м по її центру, 0,75 м по східному борту і 0,83 м по західному.

Серед знайдених категорій матеріалу, найбільшу кількість складали фрагменти амфор, іноді їх верхніх і нижніх частин, які представлені такими центрами виробництва як о. Хіос, о. Фасос, о. Лесбос та Менде а також, можливо, Айносу. Відзначимо наявність у одних шарах як фрагментів хіоських пухлогорлих амфор пізнього варіанту (рис. 3: 1) так і прямогорлих. Також знайдено фрагменти ліпного посуду, у тому числі фрагмент горщика з горлом, відігнутим у вигляді розтруба і орнаментації

Рис. 3. Речові знахідки із заглиблення на ділянці «П 2»: 1 — хіоська пухлогорла амфора (пізній варіант), третя чверть V ст. до н. е.; 2 — фрагмент ліпного горщика з орнаментацією каймою з паличних наколів; 3 — динос клазоменського кола, кінець VI — початок V ст. до н. е.; 4 — аттичний чорнолаковий світильник відкритого типу, бл. 460 р. до н. е.; 5 — аттичний чорнолаковий килік, третя чверть V ст. до н. е.; 6 — бронзовий риболовний гачок

каймою з паличних наколів (рис. 3: 2). Серед пізньої східногрецької кераміки відзначимо фрагмент диноса клазоменського кола (рис. 3: 3), який можливо є однією з найраніших знахідок у цьому комплексі. Серед численної аттичної кераміки — чорнолаковий килік (рис. 3: 5) та світильник відкритого типу (тип 17 за І. Шейко) (рис. 3: 4); з металевих знахідок відмітимо бронзовий риболовний гачок (рис. 3: 6). Згідно знахідкам, заповнення датується в межах середини — третьої чверті V ст. до н. е. Тільки найнижчі шари відносяться до другої чверті того самого сторіччя. Саме за цією датою можна датувати функціонування та початок засипу цього комплексу.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити попередні висновки про те, що ймовірно спочатку об'єкт створювався як зернова яма. Про це свідчать як її розміри і дедалі ширша до дна форма, так і покриття шаром золи для відлякування гризунів. Більш складним для інтерпретації представляється її подальше використання. Незрозуміле призначення щільного материкового трамбування по дну. Проте можна обережно припустити її подальше культове призначення в якості ботросу.

До такого висновку нас привело таке. 1) Знаходження деяких кісток в анатомічному порядку, що свідчить про скидання частин туш тварин, які згодом розклалися, а також іноді цілих раковин мідій. 2) Те, що абсолютно вся кераміка була розбита, тонкостінна часто на дрібні фрагменти, і розкидана по різних частинах великого заглиблення, іноді біля його протилежних стін, що не могло статися при ударі об ґрунт. 3) Наявність серед матеріалу як речей культового призначення, наприклад, так званих «хлібців» (11 од.), так і предметів, викидати які було не раціонально, наприклад цілого бронзового рибальського гачка, який також міг використовуватися як підношення. 4) Можливо, останнім підношенням стала туша малої рогатої худоби, виявлена по центру ями, на верхівці конуса, утвореного засипаним ґрунтом.

Далі, можливо, культове скидання могло продовжиться, про що свідчить наявність «хлібців» (ще 11 од.) и фрагментів теракот (12 од.) у верхніх шарах заповнення, але змінюється характер ритуалу. Починає активно використовуватись вогонь, куди потрапляла частина матеріалу. Також стає менше кісток тварин, якщо на ранньому етапі їх співвідношення до кераміки було приблизно 50 : 50 %, то у вищих шарах 30 : 70 %. Пізніше заглиблення було затрамбовано і на останньому етапі, найімовірніше, могло використовуватися в якості сміттєвої ями.

Також у 2020 р., к заходу від заглиблення, було розкрито поховання у ґрунтовому склепі римського часу. Воно складалася з

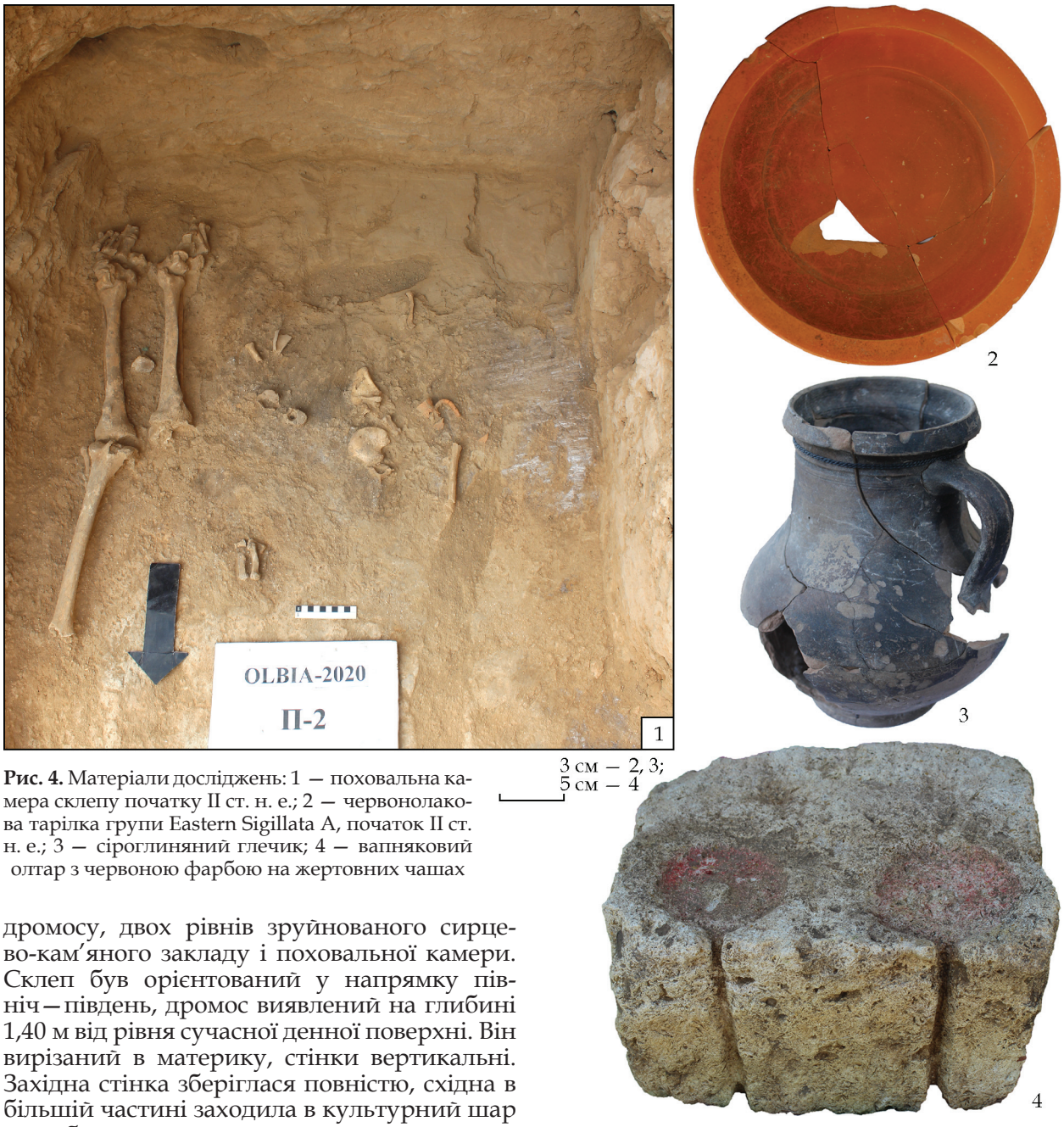

Рис. 4. Матеріали досліджень: 1 — поховальна камера склепу початку II ст. н. е.; 2 — червонолакова тарілка групи Eastern Sigillata A, початок II ст. н. е.; 3 — сіроглиняний глечик; 4 — вапняковий олтар з червоною фарбою на жертовних чашах

дромосу, двох рівнів зруйнованого сирцево-кам'яного закладу і поховальної камери. Склеп був орієнтований у напрямку північ—південь, дромос виявлений на глибині 1,40 м від рівня сучасної денної поверхні. Він вирізаний в материку, стінки вертикальні. Західна стінка збереглася повністю, східна в більшій частині заходила в культурний шар заглиблення, означеного вище, але при цьому дромос і поховальна камера майже не прорізали його заповнення. Довжина дромосу складала 2,20 м, ширина — 0,75 м, ґрунт заповнення — перевідкладений материковий. Довжина поховальної камери 1,95 м (північ—південь) від рівня закладу, простежена ширина до західного борту розкопу — 1,12 м. Дно камери пласке, материкове.

Поховання було розграбовано, скоріш за все двічі, у античні та новітні часи. Більшість кісток були перевідкладеними, збереглись тільки нижні кінцівки одного з похованих (рис. 4: 1). Згідно попереднім антропологічним даним у склепі могло бути поховано мінімум три людини — чоловік, жінка і дитина.

Зі знахідок відзначимо червонолакову тарілку групи Eastern Sigillata A (рис. 4: 2), сіроглиняний глечик (рис. 4: 3) а також два вапнякових олтарі, один з яких був знайдений in situ у збереженій частині закладу, інший — викинутий з нього у поховальну камеру (рис. 4: 4), скоріш за все, під час першого пограбування. Відзначимо, що на одному з олтарів, у жертовних чашах збереглася червона фарба. За наявними матеріалами поховання датовано початком II ст. н. е.

Таким чином, на ділянці було досліджено два різночасових об'єкти. Це велике заглиблення, яке, можливо, могло використовуватися за культовим призначенням і пізніше, після завершення життєдіяльності так званого передмістя, тут існувала ділянка некрополю, до якої відноситься другий об'єкт — ґрунтовий склеп римського часу.